

Makale Geliş | Received: 27.03.2019
Makale Kabul | Accepted: 12.04.2019
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.545537

Coşkun ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum-TURKEY
ORCID: 0000-0003-4892-053
cerdogan@atauni.edu.tr

Moğollarda Kullanılan *Beki/Begi* Unvanı Üzerine Notlar

Öz

Cengiz Han kurduğu devletin geleceğini belirleme adına onun kurumsal yapısını tesis etmeye çalışarak, hayatı boyunca fayda iktiza ettiği her yapıyı bozkır geleneği temelinde şekillendirmeye gayret etmiştir. Moğolların kullandığı unvanlar da bu bağlamda değerlendirmeye tabi tutulması gereken bir mevzudur. Beki/begi unvanı olarak Moğol siyasî, sosyal ve idarî hayatında görülen unvanın mevki ve etkinliği hakkında bu güne kadar çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Türk idarî yapılanmasında beg/bey unvanı ile paralellikler gösteren bu unvan, Moğol toplumsal yapısı içerisinde farklı anlam kümesine tekabül edecek şekilde kullanılmıştır. Araştırmada unvanın mahiyeti, konumu ve mevki incelenirken, Moğol inanç dünyasının kutsalları arasındaki bağlantıları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca unvan hakkında şimdiye kadar ortaya konulan görüşlerin bir hülasası yapılmaya çalışılmakta ve Moğol Devleti'nde belli bir döneme kadar aktif olarak kullanılan bu unvanın gelişim seyri takip edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bey, Beki, Begi, Türk, Moğol.

Notes On The Title *Beki/Begi* Used Among The Mongolians

Abstract

Genghis Khan, trying to establish the institutional structure of the state in order to determine the future of the state he founded, all the structure of his life throughout the life of the steppe tradition has endeavored to shape each structure. The titles used by the Mongols are a subject that should be evaluated in this context. Various opinions have been put forward until today about the position and effectiveness of the Mongolian title beki/begi in the political, social and administrative life of the Mongolian. This title, which has parallels with the title of beg/bey in Turkish administrative structure, was used in a way that corresponds to a different set of meanings within the Mongol social structure. In this study, the nature, position and position of the title are examined and its connections with the sacred elements of the Mongolian belief world are tried to be determined. In addition, so far a summary of opinions put forward related to the title is given and the progress of this title, which is actively used until a certain period in the Mongol State, is being followed.

Keywords: Bey, Beki, Beg, Turk, Mongol

Giriş

Kültür tarihi açısından önemli bir yere sahip olan unvan ve terimlerin anlam ve karşılıkları muhteviyat, bilim adamları tarafından mühim derecede bir külliyata konu olmuş ve halen daha olmaktadır. Eski Türk ve Moğol toplumsal analizinin yapılmasında bu unvan ve terimlerin hem idarî ve askerî hem de toplumsal ve dinî açıdan incelenmesi, tarihsel değerlendirmelerin açıklığa kavuşturulması bakımından oldukça ehemmiyetli bir durumdur. Böylelikle geleneksel yapının devamlılığını veya bu yapının kesinti ve değişimlerle seyrini takip etmek mümkün olmakla beraber, idarî, askerî ve siyasî açıdan kamusal alanın düzenine yönelik tespitlerin yapılmasına da katkı sağlamaktadır. Ayrıca kültür tarihçiliği, köken araştırmaları ve morfem bilgilerinin incelenmesi, tarihsel bir olgu olarak o toplumun ve o dönemin düşün ve inanç dünyasını da açıklığa kavuşturmakta yardımcı bir rol oynamaktadır. Yine bu doğrultuda Türk ve Moğol idarî ve sosyal hayatında şahıs adlarıyla beraber kullanılan unvan, lakap ve birtakım terimler kişisel özelliklerin açıklanmasında, makam ve mevkilerin tespitinde, hatta nesebî açıdan mensubiyeti belirlemede yarar sağlamaktadır.

Mülâhaza edilecek mevzunun odak noktasında yer alan *beki/begi* unvanı Moğolların özellikle XI. yüzyıla kadar yoğunlukla kullandıkları unvandır. Aşağıda da izahatı yapılacağı üzere farklı şekillerde karşımıza çıkan bu unvanın kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı kullanım şekilleri söz konusudur. Erkekler için genel itibarıyla *beki/bek* şekli, kadınlar için ise *begi/beki/bik/biki* kullanımları mevcuttur. Tetkikte bu unvanın kökeni, anlamı ve kullanımını hakkında bilgiler yer alacaktır. Nitekim bu açıklamaların odak noktasında yer alan diğer bir husus ise bahsi geçen unvanın Türkçe olup olmadığı ve Türkçe *bey* unvanı ile ilgisinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu son değerlendirmenin yapılması bilhassa Türk ve Moğol halklarının içtimaî ve siyasî paylaşımları noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca tarihçilerin ve dil bilimcilerin şimdiye kadar bu konuda yaptıkları değerlendirmelerin bir hülâsası yapılarak sosyal tarih araştırmalarına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Beki/Begi Unvanının Kökeni ve Yapısı

Bek kökü Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür ve özellikle bu kökten Türkçe birçok kelimenin türetildiği görülmektedir. Bu minvalde *bek* kökü, Türkçe “saklama, koruma gözetme, muhkem, çare, tedbir” anlamlarına gelmektedir (KB: 1514, 1698, 2768, 2777 vd; Arsal 1947: 273; Caferoğlu 1968: 38). Arsal ve Donuk, *bey* unvanı üzerine yaptıkları değerlendirmelerde, bu unvanın “ili koruyan

tutan” anlamıyla, *bek* kökünün yumuşaması olduğunu düşünmektedirler. Bu doğrultuda *bek-beg*, *beg-bey* yumuşamasının zaman içinde oluştuğu kanaati yaygındır (Arsal 1947: 273; Donuk 1988: 5). Ancak bu noktada Donuk, *beki* unvanı ile *bey* unvanının farklı anlamları karşıladıkları ve *bey* unvanının Çince *Po*, Pers dilinde *baga* (Tanrı) ve Moğolca *begi* unvanları ile karıştırıldığı görüşünü ortaya koymaktadır.¹ Yine bu noktada Türk tarihinin belirli dönemlerinde karşımıza çıkan ve aynı zamanda Eberhard tarafından Çin kaynakları ile açıklanan *Buku* unvanı ile de bu unvanların ilgisi olmadığı tespit edilmiştir.²

Moğol grameri bakımından *b* sessiz harfi kelimenin başında korunmuş ve değişime uğramamış bir harftir (Poppe 1987: 98). Moğolcada genel bir kural olan bu durum Türkçedeki *b/p* fonetik dönüşümüne uğramamaktadır. *Beki* unvanının bu doğrultuda dönüşüm geçirmeden Moğol siyasi, sosyal ve idarî yapılanması içerisinde çokça rastlanılmasından da görülmektedir. Genel olarak *beki* kelimesi Moğolcada “güçlü, katı, sert, muhkem, şiddetli, sağlam, etkin, dayanıklı vb.” anlamlarına tekabül etmektedir (Lessing 1960: 96; 2017: 140; DS 1993: 600; Tokat 2014: 188). Bu kelimenin karşıladığı anlam kümesi göz önüne alındığında Türkçe *bek/pek* kelimesinin anlam karşılığına yakın ve hatta aynı kökü çağrıştıran anlam derinliğine sahip olduğudur. Bu doğrultuda Moğolca *beki* kelimesinin Türkçe *bek/beg/bey* kelimesi ile yakınlığının köken bilgisi açısından görüldüğü, ancak unvan kullanımı açısından farklılık arz edebileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Köken bilgisi açısından bir diğer husus ise *bek/pek* sözcüğünün Moğolcaya geçişinde *-q,-k*’nin *-ğ,-g-*’ye dönüşmemesidir. *-q,-k* ünsüzü ile Türkçeden Moğolcaya geçen sözcükler, genellikle Moğolcada *-ğ,-g-*’ye dönüşür. Örneğin *balık* (kent) sözcüğü Moğolca *balaga-sun* şeklini alır. Yine Türkçe *yudruq* sözcüğü, Moğolca *nudruqa* biçimine, sessiz harften sonra ikinci hecenin öncesinde belli bir koşula bağlı olmaksızın da üçüncü hecenin öncesinde *-ğ,-g-*’ye dönüşme görülür (Doerfer 1980-81: 15). Bu noktada Moğolcada genelde görülen ses değişiminin bu sözcükte görülmemesi sözcüğün Moğolca olacağı

¹ *Beg/Bey* unvanı ve mülâhazanın geniş malumatı için bkz. (Tekin, 2006: KT Doğu 7-8; Kaşgârî el-Mahmûd, 2007: 180; Donuk 1988: 5-8; Köprülü 1983: 88-90). Ayrıca *bey* unvanının Çince ve İrani bir kelime olduğuna yönelik malumat için bkz. (Clauson 1972: 322; 1962: 15; Chen 2002: 300; Menges 1968: 168).

² *Buku* unvanı öncelikli olarak Köprülü tarafından Uran kabilesi araştırmasında ele alınmış ve bu unvanın Harezmsâhlar ile Sıgnak-Cend bölgelerinde yaşayan *Katır Buku* isimli kişi arasındaki mücadeleleri sırasında zikretmiştir. Ancak Köprülü burada bilhassa *Katır* ve *Kadir* ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapmış, *buku* unvanı hakkında malumat vermemiştir. Eberhard ise *buku* unvanının Çin kaynaklarına dayalı menşe bilgisini vererek bu unvanın Şato Türkleri döneminde *T’ung-lo P’u-ku* isminin mevcudiyetiyle 10. yy’dan itibaren mevcut bir unvan olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu unvanın Chavennes’in kayıtlarında geçen *P’u-ku-chen* nehri veya Toba dönemindeki *P-ku-lu* yer isimleri ile bağlantılı olabileceğini düşünmüştür. (Eberhard 1945: 337; Köprülü 1943: 232).

anlamına gelmemektedir. Nitekim tipik bir ses gelişimi olan bu durum her sözcükte mevcut değildir.

Yukarıda bahsi geçen durum *beki* unvanı için geçerlidir. Moğol prensesleri için kullanılan *begi/beki* unvanı farklı bir durum arz etmektedir. *Begi/beki* kaynaklarda farklı şekillerde telaffuzu olan ve Moğollarda kadın yöneticilere verilen bir unvandır. Özellikle XIII. yy. öncesi takip edilen ve erkekler için kullanılan *beki* unvanının aksine *begi/beki* unvanı, sonraki dönemlerde de görülen bir unvandır. *Begi*'nin çeşitli telaffuzu ve kullanılış şekli vardır. Moğolların Gizli Tarihi bu unvanı *beki* şeklinde kaydetmektedir (MGT 2015: 9 vd; 2010: 15 vd). Altan Topçü'de bir isim olarak *beki/bibi* şeklinde geçmektedir (AT 2008: 107). Reşîdüddin bu unvanı بیگی şeklinde vermektedir (Reşîdüddin 1362: 577). Unvanın yazılışı Reşîdüddin'in İngilizce tercümesinde *beki* olarak çevrilmiştir (1998: 401). Cüveynî'nin eserinde ki bilhassa Sorgaktini'nin ismi yerine sık sık kullanılan bu unvan بیکی/بیگ şeklinde geçmektedir (Cüveynî, 1388: 603; 1988: III, 8). Altın Orda döneminde de rastlanan bu unvan yine isimle birlikte بی şeklinde mevcuttur (ÖH 2009: XXXII). Yaygın olarak kadın yöneticiler için kullanılan bu unvan, *begi/bige/bigi*, *beki/biki/bek* şeklinde kaynaklarda geçmektedir. Bu unvanın kullanılış şekli de yine erkeklerde kullanılan unvan gibi isimden sonra gelmekte ve genel olarak isme aitmiş gibi telaffuz edilmektedir. Ancak Vladimirtsov, Moğol prensesleri için kullanılan *beg/beki* unvanının erkekler için kullanılan *beki* ile alakalı olmadığını belirtmektedir. Nitekim ona göre Moğolcada seslerin değişimiyle anlam değişebilmektedir. Özellikle Pelliot'un *beki* ve *begi* ses benzerliğini kabul etmesine karşı çıkan Vladimirtsov, Moğolcadaki sözcüklerde harf değişikliklerinin anlamı etkilemesine örnek olarak verdiği dege-re (üst, en tepe), degi-le (kazanmak)'de olduğu gibi *beki* ve *begi*'nin de aynı anlamı karşılamadığını söyler. Ona göre ikinci sesli harf sıfırlanarak, başka bir anlamı karşılayan sözcük haline gelir. Buna göre o, Moğolca *Begi/bege* ve Rusçadaki *begi-ji,bege-ji* sözcüklerinin köken olarak *beg* kelimesinden gelmesine rağmen anlam değişikliğine uğradığını ifade etmektedir (Vladimirtcov 1930: 166-167). Vladimirtsov'un kabul ettiği *beki* ve *begi* arasındaki ayrımı anlam yönünden Valter'da kabul etmektedir. O, iki unvan arasında şahısların biyografilerinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda, farkların mevcut olduğunu ifade eder. Valter bu farkı Doerfer'in kabul etmemesine rağmen Orhun Kitabelerinde *beki* diye bir kadın ismine rastlanmamasının bu iki unvan arasındaki farkı desteklediğini öne sürer (Rybatzki 2006: 234).

Beki/Begi Unvanının İdarî Mevki

Yukarıda yapılan açıklamalar *beki/begi* unvanlarının dilbilimi açısından sadece bir tespiti niteliğindedir. Nitekim araştırmamızın asıl amacı bu unvanların Moğollar dönemindeki mevkidir. Bu unvanların Moğol siyasî, sosyal, idarî ve dinî hayatında yerlerini tespit edebilmek ve tüm bu yönlerden karşıladıkları mevkinin analizini yapmak oldukça güç bir durum arz etmektedir (Vladimirtcov 1930: 163). Nitekim Moğol tarihi üzerine çalışan tarihçi ve dil bilimciler bu unvanlar üzerine kesin bir yargıda bulunamamakla birlikte, birbiri ile karıştırılması ve her ikisinin de siyasî, dinî ve idarî yönlerden aynı mevkii karşılayıp karşılamadıkları gibi karmaşık değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yukarıda dil bilimsel açıklaması kısmen yapılmaya çalışılan bu unvanların özellikle Moğolların ilk dönemlerinde sıkça kullanıldıkları görülmektedir. Bu doğrultuda Moğolların Gizli Tarihi’nde bu unvanların kullanılması ve Cengiz Han dönemindeki idarî mevkideki ağırlıkları bilhassa dikkat çekicidir.

Öncelikli olarak *beki* unvanının karşıladığı idarî ve sosyal anlam kümesi analiz edilmeye çalışılacaktır. Ancak bunun öncesinde unvanların mahiyetiyle yakından alakası olmasından dolayı Moğolların toplumsal yapısı hakkında bazı hususlar belirtilmelidir. Cengiz Han döneminden itibaren yekûn olarak Moğollar diye adlandırılan bu sosyal yapı, kabileler halinde yaşayan teşkilat yapısına sahipti. Bu yapıyı doğuran başlıca unsurlar elbette ki idarî ve sosyal alandaki unvan ve terimleri de şekillendirmekteydi. Yapının oluşumunda etkili olan en mühim unsurların başında kan bağı gelmekteydi. Sonrasında ise atalar kültü, inanç sistemi, doğanın vermiş olduğu tedbiri etkenler vs. sayılmaktadır. Bu bağlamda Reşidüddîn’in ve ondan nakleden tarihçilerin birleştikleri nokta Moğolların kan bağına ve akrabalık ilişkilerine verdikleri önemi ortaya koymaktadır (Vladimirtsov 1995: 74-75; D’ohsson 2006: 31). Bu menşee bilgisi, gelenek halinde Moğollarda tevarüs eden bir durum olmakla beraber, oymaklar arasındaki sosyal ve idarî ilişkileri de belirleyen önemli bir unsurdu. Ayrıca köken bilgisinin aktarımı ile babadan oğula devreden idarî, siyasî ve sosyal hak ve sorumluluklar da mevcuttu. Nitekim bu durum unvanların bazı şekillerde böyle devrederek geldiğini de göstermektedir.

Beki unvanının da yukarıda izahı yapılan sosyal yapı ile doğrudan ilişkisi olduğu görülmektedir. Çünkü bu unvanın verilmesinde karşılaşılan ilk durum aile büyüğü için veya büyük oğul için kullanılmasıdır. Kıdemlilik, yaşça büyüklüğe bağlı olarak tecrübeye yapılan atıfla birlikte, bu unvana layık olan kişilerin askeri açıdan komutan ve sosyal statü açısından da kâhin, başrahip (chief priest) gibi algılandığı görülmektedir

(Vladimirtsov 1995: 80). Gizli Tarih’te bu unvanın hangi şartlarda ve kime verileceği hususunda açık ifadeler mevcuttur. Gizli Tarih’te Cengiz Han’ın askerî ve idarî işlerin düzenlenmesi ile ilgili yaptığı görevlendirmeler, verdiği unvanlar ve bu unvanlara haiz olan kişilerin özelliklerinden bahsedilmektedir. Buna göre Cengiz Han en yakın adamları, askerleri ve kendisine başlangıçtan beri yardım eden kişileri taltif etmekte ve onurlandırmaktadır. İşte bunların arasında Usun Ebugen (İhtiyar Usun) adında Baarain kabilesinden biri de mevcuttur. Cengiz Han, Usun’un askerî özelliklerinin yanında Baarain kabilesinin en eski nesil olması ve Usun’un dürüst, açık sözlü ve ön görüşlü gibi özelliklerini sıraladıktan sonra ona *beki* unvanı vermektedir (MGT 2010: 142,146).

Usun Beki, Hunan, Kokoços ve Degai ile Coçi’nin tümen komutanları arasında Noyan rütbesinde yer almaktaydı. O gördüklerini ve işittiklerini olduğu gibi aktaran, hanın ve devletin iyiliği için gayret sarf eden kişiydi. Kabilevi kıymetine, tecrübesine ve yaptığı hizmetlere atıf yapılarak *beki* unvanı verilen Usun, aynı zamanda *beki*’lerin başı olarak görevlendirilerek, yapması gerekenler sıralanmaktaydı. Buna göre artık Usun’un; “Beyaz bir hırka giysin/ Beyaz bir ata binsin/ En yüksek yere otursun/ Kendisine hürmet edilsin” ifadeleriyle mevkii belirlenmekteydi. Ayrıca Usun, bundan sonra savaş için uygun olan yılları ve ayları tespit eden kişi olacaktı (MGT 2010: 146).³ Usun’un mevkinin tarifi, *beki* unvanının Moğollarda idarî bakımdan nasıl bir statüye karşılık geldiğini göstermektedir. Buna göre yukarıda unvanın verilme şartları belirlendiği gibi bu unvanı elde edenlerin konumları da net bir şekilde ifade edilmektedir. *Beki* olan kişi artık askeri konumunun ötesinde kendisine hürmet edilen ve saygı ile tazimde bulunulması gereken bir konuma yükselmiştir. Nitekim beyaz at ve beyaz hırka giyilmesi, en yüksek makamda oturması, bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca *beki* unvanının Şamanlık bakımından kâhin ve başrahip olarak görülmesini sağlayan en önemli göstergelerden biri de bu konumu ve taltif edilme yöntemidir. Vladimirtsov’un da dikkat çektiği üzere Gizli Tarih’te bu unvan genellikle orman kabileleri arasında yaygın olarak kullanılan bir unvandı ve bu kabileler Şaman inancının baskın olarak görüldüğü boylardı. Nitekim Vladimirtsov’a göre Moğolların orman kabileleri, bozkır kabileleri kadar kuvvetli aristokrat yapıya sahip değillerdi ve ruhlarla münasebeti olan Şaman başbuğları *beki* unvanını taşımaktaydı. Bu bağlamda *beki* unvanı alan Usun, cedd-i âlâ olarak görülen Baarain kabilesinden gelmekte, ailenin en kıdemlisi olarak görülmekte ve askerî açıdan da kendisini ispat etmiş özelliklere sahip olmaktaydı. Bu

³ M.Levent Kaya, Gizli Tarih’in çevirisinde burada geçen Usun’a unvan takdimini şu şekilde verir: “Behi unvanı alarak, ak yalma giyip, ak ata binip, yüksek yere oturup, yılı ayı bulup seçe” diye yarlık verilmesini ifade eder. Kaya, bu unvanı *behi* olarak tercüme etmiştir ve ona göre bu unvan erkeler için de kullanılmasına rağmen genellikle Moğol prenseslerine verilen bir unvandır (Kaya 2018: 179).

özellikleriyle hem sosyal statü hem de ruhani boyutta bir mevkiye sahip olan Usun, *beki* mertebesini taşımaya layık görülmekteydi (Vladimirtsov 1995: 80; 1950: 10).

Reşîdüddin’de ise erkekler için kullanılan *beki* unvanının tespit edildiği yerler dikkate alındığında Vladimirtsov’un da belirttiği gibi unvan değil de daha çok isim olarak geçtiği görülmektedir. Nitekim Reşîdeddin’in eserinde بیگی şeklinde yazılan *beki*, bir yerde sadece isim diğer iki yerde ise asıl isimden önce kullanılarak geçmektedir. Reşîdüddin, Gizli Tarih’teki Usun’un *beki* unvanını aldığı olayı farklı bir şekilde anlatmakla birlikte, unvanın mahiyetini destekler bilgiler vermektedir. O, Baarin kabilesinin neslinin devamı olarak hikâyesini anlattığı Skuat klanı bahsinde bir şahsın “Beki” olarak adlandırıldığını söylemektedir. Burada özellikle Reşîdüddin, bu Beki’nin Skuat kabilesinin cedd-i âlâsı olması bakımından soylu olduğuna atıfta bulunarak, Cengiz Han’ın ona bu unvanı verdiğinde artık Beki’nin bir ongun gibi görülmesi gerektiğini ifade eder. Reşîdüddin’den anlaşıldığına göre totem inancına yapılan gönderme ile bu Beki denen kişinin kutsal olarak görüldüğü yine klanın en yaşlı ve tecrübeli kişisi olduğu belirtilmektedir. Buna göre Beki, ordugâhtaki herkesin üzerinde bir mevkide oturacak, prensler gibi otağa sağdan girecek, atı Cengiz Han’ın atının yanına bağlanacaktı. Reşîdüddin, Cengiz Han’ın, Beki’nin nesline verdiği imtiyazları da nakletmektedir. Bu doğrultuda Beki artık çok yaşlandığında ata binemez hale geldiğinde onun soyundan gelenler, elleri ve dizleri üzerine çökecek ve Beki onların sırtına basıp ata binecektir. Bu durumdan dolayı ise Reşîdüddin, Skuat kabilesinden gelenlerin Aktacı Beki veya Durici Aktacı olarak adlandırıldıklarını aktarır (Reşîdüddin 1362: 151-52).⁴ Bundan ayrı Reşîdüddin’de Kongrat kabilesi bahsinde geçen Beki Bahadır adında bir binbaşından bahsedilmektedir (Reşîdüddin 1362: 123). Bu kişinin Karaunas komutanı olup Badgis sınırlarına hâkim olduğu ifade edilmektedir. Burada Beki unvanı isim olarak geçmektedir ve yine بیگی şeklinde yazılmıştır. Ayrıca Tatar kabilesi

⁴ Aktacı, “at bakıcısı, seyis” anlamlarına gelmektedir. Durici ise “üzengi” manasındadır. Buna göre Durici Aktacı, “üzengi sahibi seyis” yani üzengi görevinde olan at bakıcısı anlamına gelmektedir (Atwood 2004: 223; Gülensoy 2015: 11; Lessing 2017: 344). Reşîdeddin’de geçen bu ifade gerçekten ilginçtir. Cengiz Han’ın Skuat klanının Baarin kabilesinden neşet ettiğine gönderme yaparak onların cedd-i âlâsı olan kişiye Beki ismi ile hitap ettiğini yukarıda belirtmiştik. Ayrıca Reşîdeddin’de geçen hikâyeye göre Skuat kabilesinin Baarinlerin en küçük kardeşlerinin hizmetçi kızdan olan erkek çocuğundan meydana geldiklerini söyler. Hikâyede hizmetçi kızın çocuğunu alarak ormana gittiği ve bu ormanda Gez/ژ (Tamarix- Ilgın) ağaçlarının arasında bir süre vakit geçirdikten sonra Baarinlerin bu en küçük kardeşinin onları bulması ile soylarının neşet ettiğini ifade eder. Moğolca’da Gez ağacına Skuat denilmektedir. Bu yüzden de bu klandan gelenlere Skuat denildiğini ifade eder (Reşîdeddin 1362: 151-152; I, 1998: 106;). Reşîdeddin’de özellikle bu Skuat kabilesinden gelenlerin Beki’nin at bakıcılığı görevine verilmesi de ilginçtir. Burada Beki’nin üzengi görevine yani üstüne basıp çıkacağı yer vazifesini bu klandan gelenlere vermesindeki sebeplerden birisi soylarının geldiği atalarına saygı göstermeleri gerektiğidir. Ayrıca Moğollarda üzengi, eski dönemlerde Han’ın üzengisi hariç ki o demirdendi, genelde ya ağaçtan ya da kemikten yapılmaktaydı. Ağaç ve kemik metaforları yine bu hikâyenin en önemli figürleridir. Skuat kabilesinin geldiği asıl uyruğun Baarin kemiği olduğu ve bu kişinin ormanlık alanda bulunarak getirilip soyun devamının sağlandığı özellikle vurgulanmaktadır.

bahsinde de Toluy’un çocukken kaçırılması hadisesi sırasında Beki Barak adında birinden de bahsedilmektedir (Reşîdüddin 1362: 64).

Yine bu minvalde Gizli Tarih’te *beki* unvanını kullanan diğer kişilerden de unvanın mahiyeti hakkında bazı ipuçları elde etmek mümkündür. Seçe Beki, Borcigin Kıyat hanı Habul’un oğlu Hutuhtu’nun en büyük oğlu idi ve Yurki (Curki)’ler bunlardan türemişti. Gizli Tarih’te Seçe Beki, Altan ve Huçar’la birlikte ant içip Timuçin’i han ilan eden kabilelerin başbuğları arasındaydı (MGT 2010: 15,56,57,62,63,65,66). Merkitlerden Tohto’a Beki ve onun büyük oğlu Tögüs Beki Gizli Tarih’te geçen diğer isimlerdir. Nitekim Cengiz Han’ın ilk düşmanları arasında yer alan Merkitlerin kabile reislerine Baş Şaman anlamına gelen *beki* unvanı verildiği bilinmektedir (Atwood 2004: 347). Aynı şekilde bu unvanı alan ve Coçi’ye tabi kılınarak ilk itaat edenler arasında olduğu için taltif edilen Oyiradlardan Huduha Beki, Dörbenlerden Hacı’un Beki ve Kerait kabilesinden Bilge Beki gibi zikredilen kişiler de bu unvanı taşıyan orman kabile başbuğlarıydı (MGT 2010: 48,49,69-71,85,101-2,106,123,160-1; Rybatzki 2006: 233-234). Bu bilgilere dayanarak özellikle orman kabilelerinde *beki* unvanının yaygın olarak kullanıldığı ve unvanın bilhassa yine ailenin en büyük erkeğine verilerek, onun ruhani bir lider konumunu da taşıdığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklardan anlaşıldığı gibi *beki* unvanının Şaman inancı ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Şaman inancının Asya tipi özellikleri bağlamında hem askeri hem de sosyal açıdan böyle bir mevkinin mahiyeti konusu dikkat çekicidir. Doğrudan bir kam süreci gözlenmeyen ve kazanılmaktan ziyade verilen bir unvan olan *beki*’nin Moğol kutsallar yaşamı içerisinde ruhani bir tarafının olduğu açıktır. Bu doğrultuda bakıldığı zaman Şaman inanç sisteminin toplumsal yönünün temelinde yatan bilinmezlikle mücadelede kamların rolü oldukça önemlidir. Nitekim bu kamlar kutsal dünyanın uzmanları olarak toplumun psişik bütünlüğünü sağlamada mühim bir noktada yer almaktadırlar. Eliade’nin dikkati çektiği bu nokta ile halkın kendi içlerinden bazılarının normal insanların bilmediği ve anlayamadığı şeyler hakkında bu yönleri gelişmiş kişilerin varlığı, toplumu rahatlatıcı ve avutucu özelliğe sahiptir (Eliada 2018: 618). Elbette ki Moğol Şamanizm’inde doğaüstü güçlere sahip ve göğe yükselen gerçek *böge*’ler (kam, kamçı, böğücü) mevcuttu (Banzarov vd., 1981-2: 66; Eliada 2018: 24; Lessing 2017: 173). Ancak *beki*’lerin de kabilevi üstünlük özellikleri, tecrübeye dayalı kıdemlilikleri ile ön görüde bulunarak ve bazı idarî ve askerî sorumlulukları alarak, topluma güven verecek mahiyette görüldükleri anlaşılmaktadır. Zaten Şaman inancında var olan soydan gelen miras olarak kamlığın sürdürülmesi geleneği, kılavuzluk, bilgelik

ve toplumun ve sistemin koruyuculuğu düşüncesi ile birleşerek *beki* unvanına yansıdığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Potapov’un da bilhassa dikkat çektiği gibi Şamanizm’in sadece kült fonksiyonlarından yola çıkılarak anlaşılamayacağı ve Şamanların bir doğal inanç bağlamında ortaya çıktığıdır. Eliade’nin bilhassa psikopatolojik değerlendirmelerini eleştiren Potapov, Altay Şamanizmi’nin sosyal boyutları ve toplumsal bilinç ideolojisindeki etkilerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir (Potapov 2012: 138). Bu bağlamda *beki* unvanı alan kabile reislerinin varlığı geleneksel inanç ve ona bağlı olarak gelişen toplumsal yapının ürünü olarak görülebilir. Altay Şamanizm’inde eski dönemlerde ön görme ve kehanet yetenekleri ile bazı Şamanların yönetici zümre içerisinde yer alması Türk ve Moğol boyları arasında görülen bir durumdur. Yine *beki*’nin bir unvan olarak Şamani inancı temsil etmesinin yanı sıra, doğrudan kam kelimesi unvan olarak da kullanılmıştır. Hun Baş Şamanının unvanı *Ata Kam*’dır ve bunlar devletin siyasî hayatında danışman veya hakanın arkadaşı olarak görülmektedir. Şamanlar devlet yöneticisi ve kabile reisi olarak da görülmektedir (Potapov 2012: 160).

Beki mevkinin Şaman inancı bakımından yerini gösteren bu açıklamaya paralel olarak onun Moğol siyasî ve idarî yapılanmasındaki etkisini takip etmek mümkündür. Nitekim Temuçin’i han ilan edenlerin ilk ikisi *beki*’dir (MGT 2010: 57). Cengiz Han’ın bu *beki*’ler tarafından han ilan edilmesine rağmen, onun bir süre sonra *beki*’ler ile arasına mesafe koyması ve siyasî açıdan onların nüfuzunu kırmaya çalışması bu unvanı taşıyanların Moğol idarî yapılanmasındaki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu doğrultuda yukarıda belirtildiği üzere Usun’un *beki* olarak görevlendirilmesi anlatılmıştı. Roux, bu görevlendirmenin Cengiz döneminde mühim bir güce sahip olan Baş Şaman mevkindeki Kokoçu Teb-Tengri’nin siyasî erke ortak olmak için harekete geçmesi neticesinde bertaraf edilmesinden sonra Usun’a verildiğini düşünmektedir. Bu minvalde *beki* olan Teb-Tengri, siyasî emelleri doğrultusunda Cengiz Han’ın kardeşlerinden önce Kasar ve daha sonra Temüğe üzerinden iktidarı zayıflatmaya çalışmıştı. Cengiz, Temüğe ile Teb-Tengri arasında geçen sürtüşmeden sonra Temüğe’ye bu Baş Şaman’a istediğini yapabilirsin salahiyetini vermişti. Nitekim Temüğe onun belini kırdırarak öldürmüş ve böylece Teb-Tengri ve onun etrafında toplananların siyasî emelleri etkisiz hale getirilmişti (MGT 2010: 164-167; Roux 2011: 77).

Cengiz Han döneminde etkisini sürdüren ve daha sonrasında siyasî erkin paylaşılması noktasında sorunlar yaşanan bu *beki*'lerin etkisi, Moğol idarî yapılanmasında gün geçtikçe önemini kaybetmeye başladı. Cengiz Han, siyaseten önceleri dayandığı Moğol idarî unsurlarının, kendine rakip olmaya başladıklarını görmesiyle bu unvanın etkinlik sahasını daraltmaya ve hatta unutturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu unvanın Cengiz Han sonrası dönemde işlerliğini kaybetmiş olması ve toplumsal ve idarî yönden Moğol devletlerinde görülmemesinin diğer bir sebebi ise orman Şamanizm'inin bu süreçten sonra etkisinin azalmasıdır (Barthold 1990: 416; Vladimirtsov 1995: 92-93). Çünkü *beki* unvanının işlerliği daha çok orman Şamanizm'i içerisinde hissedilmekteydi. Nitekim Moğollar döneminde Şamanizm'in üç din (Budizm, Hristiyanlık ve Müslümanlık) tarafından uğramış olduğu taarruz, onun Sibiryaya ve Altayların belirli bölgelerine çekilmesine sebep oldu (İnan 1986: 2).

Moğol prensesleri için kullanılan *begi/beki/bige/bigi* unvanı ise Moğol hanedan ailesinde hem daha uzun süreli hayatını devam ettirebilmiş hem de farklı bir statüde olmuştur. Barthold, *bige/bigi* olarak ifade ettiği bu unvanın erkekler için kullanılan *beki* unvanından farklı olduğunu belirtmektedir (Barthold 1990: 416; 1928: 392). Aynı cihette görüş beyan eden Vladimirtsov da unvanı *begi* şekliyle kabul ederek, erkek ve kadınlar için kullanılan bu unvanların birbirleriyle kesinlikle ilgisi olmadığını ifade etmektedir (Vladimirtsov 1995: 81). Anlamdaş olmadıklarını söyleyen bu iki önemli tarihçi, unvanın mahiyeti hakkında bir değerlendirme yaparak, kullanım şeklini dikkate almışlardır. Nitekim iki unvanın, arasında farklı kullanımları mevcut olmakla beraber, yazım şekilleri de kaynaklarda aynıdır.

Pelliot, *beki* ve *begi* unvanlarına yönelik düşüncelerini daha farklı bir boyutta ortaya koyar. Ona göre Barthold'un ve Vladimirtsov'un görüşleri eksiktir. Reşidüddin'de بیگی -*biki* olarak geçen bu unvanın Gizli Tarih'teki *beki* şeklini kabul eden Pelliot, unvanın karmaşık ve belirsiz bir özellikte olduğunu kabul etmektedir. Ancak ona göre Türkçe *beg* kelimesinden *beki/begi* unvanındaki -i eki üçüncü tekil şahsın sahiplik ekidir. Bu durumu da Türkçe “han-ım” ve Hindistan'da kullanılan “beg-üm” örneklerinde olduğu gibi meydana geldiğini ifade eder. Ona göre bu *im-üm* ekleri gibi *beki/begi*'deki -i eki de böylece Moğollarda kullanılmıştır. Bu noktada Berezin ve Vildamirtsov'un *beki* ve *begi* unvanlarını birbirinden ayırmalarını eleştiren Pelliot, bu görüşlere ek olarak yeni bir değerlendirme ortaya koyar. Ona göre *beki/begi* unvanı Çin menşeli *pi-ki* (bi-gi) olabilir. Bu iddiasını da Cengiz Han döneminde yaşamış Si-hia veya Tangut asıllı Si-li K'ien-pou'nun biyografisine dayandırmaktadır. Cengiz Han'ın

hizmetinde bulunan ve daha sonra 1237 Rusya ve 1240 Kafkasya kuşatmalarında görülen bu kişinin soy ağacında yer alan isimlerden yola çıkarak babası Ta-kia-cha'nın pi-ki(bi-gi) unvanını kullandığını kaydeder. Ta-kia-cha, Si-hia krallığında bu unvanıyla bakan/nazır konumundadır. Pelliot'a göre *pi-ki* (bi-gi) unvanı Çin devlet yönetimindeki *tsai-siang* yani *bakan* unvanıyla aynı anlama sahiptir (Pelliot 1930: 49-51).

Bu doğrultuda kadınlar için kullanılan *begi/beki*'nin anlamına yönelik kısa bir bilgi veren ve Pelliot'u da eleştiren Vladimirtsov, *begi/beki* unvanının zaman içinde anlam değişikliğine uğradığını ifade ederek, “Han'ın eşi” anlamına karşılık geldiğini savunur. Ona göre önceleri Moğol prensesleri için kullanılan *begi/beki* unvanı, zamanla kapsamı genişleyerek yönetimde söz sahibi olan ve prenseslikten Han eşi durumuna geçmeyi ifade eden bir unvanı karşılar hale gelmiştir (Vladimirtsov 1930: 166). O, bu unvanın Moğolcadan Rusça'ya *begi-ji* (beyi-ji) şeklinde geçtiğini, anlam karşılığı olarak da “*Hanşa/Kinyaginya/ Han'ın Eşi*” şeklinde olduğunu belirtmektedir (Vladimirtsov 1989: 276). Ayrıca Vladimirtsov, bu unvanın Moğol aristokrat ailelerinde kullanıldığını ve *begi/beki* unvanının “İmparatoriçe, hatun” unvanlarına karşılık geldiğini söyler (Vladimirtsov 1995: 115).

Anlamı üzerinde ittifakken hatuna karşılık gelen bu unvanın idarî mevki ve neden belli kişiler tarafından sadece kullanıldığı hakkında açık bir bilgi elde mevcut değildir. Fakat Gizli Tarih'te bu unvan tüm Moğol prensesleri için kullanılmamaktadır. Unvanı takip edebildiğimiz Moğol prenseslerinin hususiyetleri nelerdir ve bu unvanı taşıyan prenseslere bakıldığında Moğol aristokrat erkekleri için kullanılan *beki* unvanının idarî, sosyal ve dinî mahiyetiyle ilgisi var mıdır? Ayrıca bu iki unvan da eğer aristokrat aile bireyleri için kullanılan unvanlar ise neden *beki* unvanı sonraki dönemlerde takip edilemiyorken, prensesler için *begi* unvanı kullanıma devam etmiştir? Sorulara yönelik Gizli Tarih ve diğer kaynak eserlerde özellikle Cengiz Han dönemi *begi/beki* unvanının konumunu tespit için bazı bilgiler mevcuttur. Bu doğrultuda Gizli Tarih'te geçen bir olay önemlidir. Kerayit kabilesi ile Cengiz Han'ın ilk dönemlerde akrabalık bağı kurmak için Ong Han'ın kızı Ça'ur Beki'yi oğlu Coçi'ye istedi ve kendi kızı Hocin Beki'yi de Ong Han'ın torunu Tusaha'ya vermek istedi. Ancak Ong Han'ın oğlu Sanggum, bu evliliği kendi soylarının üstünlüğüne vurgu yaparak reddetti. Sanggum Cengiz Han'a; “Bizim nesilden biri size giderse kapı dibinde oturur ve durmadan yüksek tarafa bakar. Sizin nesilden biri bize gelirse yüksek tarafta oturur ve kapı dibine bakar” diyerek aşağılamaya çalışmıştı (MGT 2010: 88). Burada Sanggum'un ifadeleri prenseslerin konumunu göstermesi bakımından kısmen önemli bir

yer tutmaktadır. Sanggum’a göre Ça’ur Beki’nin yeri otağın arka tarafında şeref mevki⁵ olan bölümdür. Bu yüzden Ça’ur Beki, Çoci’nin otağında hak ettiği yerde oturamayacaktır (MGT 2015: 79). Burada Kerait kabilesinde prenseslerin konumunu görmekte birlikte bu prenseslerin yüksek seviyede bir idarî mevkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kerait hanedan ailesinde *beki* unvanı yaygın olarak kullanılmaktaydı. Nitekim Cengiz Han Keraitleri tabiiyetine aldığı zaman Ong Han’ın en küçük kardeşi olan Caha-gambu’nun büyük kızı İbaha Beki’yi kendine aldı ve küçük olan kızı Sorgaktini Beki’yi de oğlu Toluy’a verdi⁶ (MGT, 2010: 109). İbaha Beki’nin Cengiz Han’ın meşru han ilan edilmesinden sonra devletin tanzimi sırasında komutanlardan Curçedai’ye verildiği görülmektedir. Curçedai, Keraitlerin tabiiyete alınması sırasında göstermiş olduğu yararlılıklarından ötürü İbaha Beki’nin ona verilmesi ile taltif edilmekteydi. Ancak burada önemli olan husus İbaha Beki’nin mevkisine yönelik atıftır. Nitekim Cengiz “Neslim devam ettikçe İbaha’nın mevkisine kimse el uzatmasın” diyerek İbaha Beki’nin mevkisine vurgu yapmakta ve onu çeyizinin büyük bir çoğunluğu ile göndererek prenses konumunun devam edeceğini ilan etmekteydi (MGT 2010: 140). Reşîdüddin’deki kayda göre ise Cengiz Han’ın ilk beş eşi mevki olarak diğer eşlerinden üstün konumdaydı. Ona göre İbaha Beki bu eşler arasında değildi (Reşîdüddin 1362: 226-227; 1998: 148). Ancak buna rağmen İbaha Beki’nin konumu, Gizli Tarih’de “bizim bulunduğumuz sıraya kadar yükselmiş” ifadesiyle vurgulanmaktadır (MGT 2010: 140).

Bahsi geçen diğer Kerait prensesi Sorgaktini Beki ise gerçekten Moğol İmparatorluğunun en önemli kadın şahsiyetlerinden biri olmuştu. Sorgaktini’nin *beki* unvanını almasıyla ilgili olarak ilginç bir malumat vardır. Anlatıya göre; Cengiz Han’ın hasta olduğu günlerde Toluy’da hastalanır. Kamlar ve falcılar birinin iyileşmesi halinde diğerinin kötü olacağı yönünde kehanette bulunurlar. Bunun üzerine Sorgaktini Beki (Çaur/Cayur Beki)⁷ dua eder ve der ki; “Eğer Han ölürse bütün millet bir dul gibi

⁵ Başköşe, tör veya şeref mevki olarak da Türk çadırlarında görülen bu yer, genel itibari ile kıymetli misafirler için ayrılan yerdir. Türklerde erkeklerin kullanım alanı olarak görülen bu bölümde yaşlı ve saygı duyulan kişilerin ağırlandığı bilinmektedir. Racheviltz, Sanggum’un kastettiği bu şeref mevkinin kapıya dönük, çadırın arka tarafında olan yüksek bir bölüm olduğunu ifade etmektedir (MGT 2015: 79; Çobanoğlu 2004: 34; Şahin 2016: 32).

⁶ Reşîdeddîn’de Caha-gambu’nun dört kızı olduğunu bunlardan İbaha Beki’nin Cengiz Han’a, Begtu Fujin’in Çoci’ye, Sorgaktin’in Toluy’a ve bir kızının da Ongut kabilesi reisine verildiğini belirtir (Reşîdeddîn 1362: 90-91; 1998: 64). Ayrıca İbaha Beki’nin Çurcedai’ye verilme şeklini ise Cengiz Han’ın bir gece rüyasında Tanrı’nın ondan ayrılmasını söylediğini belirterek, hemen çadırın dışına seslenip o sırada muhafız olan Çurcedai’ye verdiğini söylemektedir (Reşîdeddîn 1362: 148; 1998: 104).

⁷ Burada Çaur Beki olarak Sorgaktini’nin isminin yazılması hatalı olarak verilmiştir. Çaur, Ong Han’ın yeğenidir. Sorgaktini ise Caha-gambu’nun küçük kızıdır. Bkz. (Okada 1991: 159).

mahvolacaktır. Ancak Toluy ölürse sadece ben mahvolacağım.” Bundan sonra Toluy ölür ve Cengiz Han iyileşince onun bu bağlılığını duyduğunda Sorgaktini’yi onurlandırır. Ona “Eşine sevgine rağmen onun babasına saygı duyarak devleti düşündün. Ben sana bundan sonra gelin (beri) diye hitap etmeyeceğim. Sana *İmparatoriçe beki* olarak hitap edeceğim ve sana *Küçük Prenses* (siu) değil *Büyük Kraliçe* (Sutai Tayıqu) diyeceğim.” Diyerek ona unvanlarını takdim eder (Okada 1991: 158-59). Burada Sorgaktini Beki unvanı ile *İmparatoriçe* ilan edilmektedir. Ayrıca bu olayda unvanın mahiyeti net bir şekilde belirtilmektedir. Sorgaktini Beki, gerçekten de Moğol Devleti tarihinde siyasî, sosyal ve idarî yönlerden etkin bir kadın olarak görülmektedir. Onun Büyük Hanlığa bağlılığı ve meziyetleri ile yönetimdeki söz hakkı İslami dönem kaynaklarında da vurgulanmaktadır. Bilhassa Cüveynî onun Göyük ile evlenmemesine vurgu yaparak, eğer evlenseydi Ögeday soyunun saltanatını kabul etmiş olacaktı. Cüveynî’ye göre o bunu kabul etmediği için Cengiz Han’ın annesi Holeun’dan bile daha üstün bir konumdadır (Cüveynî 1988: III, 7-10; Beyânî 2015; 130-4).

Malum olduğu üzere Cengiz Han’ın birçok eşinin olduğu ve kendisi hayatta iken çocuklarından ölenlerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Bu minvalde özellikle Cengiz’in kızlarını takip etmek güç bir durum arz etmektedir. Ancak buna rağmen Cengiz Han’ın kızları arasında *begi/beki* unvanının verildiği iki prenses tespit edilebilmektedir. Bunlar Hocin Beki (Füjin/Ho ju Beji/A chi Bei) ve Alaha Beki (Alahay/A la hai Be ji)’dir. Reşîdüddin’e göre Hocin Beki, Cengiz Han’ın en büyük kız evladıdır. Hocin Beki, yukarıda da görüldüğü üzere önce Ong Han’ın torunu Tusaha Buka’ya verilmek istenmiş, ancak anlaşma sağlanamadığı için bu evlilik gerçekleşmemiştir. Daha sonra Hocin, İkires kabilelerinden Nekun’un oğlu Butu Küregen ile evlendirilmiştir. Alaha Beki ise Ongut reisi Şihui (Çiguyi)’ye eş olarak verilmiştir (Reşîdüddin1362: 124, 226-227; 1998: 87, 148; Hung 2012: 57). Alaha Beki hakkında Yuan shi (Yuan Hanedanlığı Tarihi)’de onun mevkinin göstermesi bakımından ilginç bir kayıt mevcuttur. Buna göre Alaha Beki, *Ala kuş Tigit Kuri*’nin en küçük oğlu olan *Bo yao he* (Po-yao-ho) ile evlendirilmiştir. Kaynağa göre Alaha Beki, akıllı ve yetenekli bir prensesdir ve hükümdar ordu ile sefere çıktığında o ülkenin tüm askeri ve idari işlerini yönetmekte ve savaş ilan edip, bizzat muharebelere katılabilmekteydi. Emrinde binlerce kadın olan Alaha Beki’nin geçici bir süre Moğol Devleti’ni yönettiği yönünde bilgi verilmektedir. *Meng Ta pei lu*’da ise bu prensesin Ak Tatarların reisi olduğu bilgisi mevcuttur (Hung 2012: 42,58-59). Alaha Beki, kocası öldükten sonra devleti yönetmiş ve bu durum 13. yy’nin ilk yarısında Ongutların üç kısma bölünmesine kadar devam etmiştir (Pelliot 1914: 631). Cengiz Han’ın bilinen diğer kızları arasında (Çeçayigen,

Tümelün, Altalun, El Akatai) *begi/beki* unvanını alan yoktur. Bu minvalde Hocin ve Alaha’ya *begi/beki* unvanının verilmesinin evlenmeden önce mi sonra mı olduğu tespit edilememektedir. Ancak Ongut ve İkires kabilelerinde de *begi/beki* unvanının prenseslere verildiği görülmektedir.

Bu elde olan bilgilerin haricinde Türk hanedan ailesinin kadınlarında bek, beg, büke, bige ve begüm gibi kullanımların isimlere eklenerek mevcut olduğu bilinmektedir. Şah İsmail’in eşi Bigi Hanım (Taçlı Begüm), İlhanlı Devleti Hükümdarı Ebu Said’in kız kardeşi Satı Bik, Timur dönemi hanımlarından Bige Koçun, Babür dönemi kadınlarından Bibi Begüm gibi bazen ismin önünde bazen de arkasında farklı okunuşlarla *bek* sözcüğünden türeyen isimler vardır. Bu minvalde Bal Begüm, Barlı Bige, Begeç Hanım, Beyge, Begüm, Begümtay gibi başlı başına isim olanlarda mevcuttur. Ayrıca *beg* sözcüğünün kadınlar için kullanıldığını gösteren ilk bilgi ise Altın Kök Yazıtında geçen “Umay beg” ifadesidir. Umay’ın dişilliği noktasında tartışmalar olmakla beraber, genel kabul onun ilk dönemlerde yetişkin ve çocukların, daha sonra ise sadece çocukların koruyuculuğunu üstlenen ilah özelliğinde olmasıdır. Bahsi geçen yazıtta da “bu atımız Umay beg” (Bizim adımız Umay beg) ifadesiyle Türk kutsalları arasında koruyuculuk vasfı ile bilinen Umay’ın yardımına başvurulmaktadır (İnan 2013: 36; Tütüncü 2016: 24-5).

Hem Türk hem de Moğol siyasî ve idarî yapılanması içerisinde takip edilen *begi/beki* unvanının, hanedanın kadın üyeleri içerisinde yöneticilik vasfı ile ön plana çıkanlar için dönem dönem kullanıldığı görülmektedir. Bu unvanın erkekler için kullanılan *beki* unvanından farklı olarak XIII. yy. ve sonrasında da görülmesinin en önemli sebebi ise kadınlar için kullanılan *begi/beki* unvanının ruhani boyutta bir anlam taşımaması olarak görülebilir. Nitekim kabile reisleri için kullanılan *beki* unvanının anlam kümesi içerisinde yer alan Baş Şaman, kâhin gibi idarî mevki kadınlar için söz konusu değildir. Türk ve Moğol kutsalları içerisinde kadın Şamanların varlığına rağmen *begi/beki* unvanını taşıyan kadın hanedan üyelerine yapılan böyle bir atıf yoktur.

Sonuç

Cengiz Han, devletin tanzimini hem kendi kişisel özelliklerinin etkisi hem bulunduğu sosyal ortamın şartları ve hem de sair toplumlardan fayda sağlayacağını düşündüğü unsurlardan bir araya getirmiştir. Onun yeni ve ebedi bir sistem kurma çabası, devletin ve toplumun her ihtiyaç görülen noktasına dokunma azmi ile kendini göstermektedir. Yasa ve askerî düzen üzerinden temellendirmeye çalıştığı bu yeni düzenin aynı zamanda geleneksel kurumlardan kopmamasına ve aristokrat bozkır

yapısını korumaya özen gösterdiği de tespit edilmektedir. Bu yapısal dönüşüm elbette ki Türk-Moğol kimliği üzerine kuruluydu. Ancak bu gelenek, dini inanç, sosyal hayat, tabii ve ekonomik şartlar, yeni kamusal ihtiyaçlar gibi çok yönlü bir dengeyi koruyabilmeyi de gerektirmekteydi. Bu durum ise Moğol Devlet’i bünyesinde gelişen süreç içerisinde birçok değişim ve dönüşümün yaşanmasına sebep olmaktadır. Nitekim devletin çok geniş sahalarda farklı siyasi ve idari kurumlarla karşılaşması, zamanla gelenek ve yeni değerler arasında çatışmaya gidecek bir hal almaya dahi başladı. Ayrıca siyaseten Han’ın şahsında oluşan güç, onun iktidarını sarsacağını düşündüğü unsurları da ortadan kaldırmasını gerektirdi. Sonuç itibarıyla devletin ve toplumun her yönden temelleri atılırken, kullanılan unvanların da bu bağlamda değerlendirilmesini ve yeni şartlara göre bir düzenleme gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Moğol siyasî, sosyal, idarî ve dinî hayatı içerisinde takip edilen *beki/begi* unvanı, görüldüğü üzere Türkçe bek kökünden gelişerek meydana geldiği anlaşılmaktadır. Türk tarihi seyri içerisinde idarî ve toplumsal hayatın her döneminde görülen *beg/bey* unvanı, Moğolların kendine ait özellikleri ile yoğrularak farklı mevki ve anlamlar altında kendini göstermiştir. Bu unvanın erkek ve kadınlarda farklı mevkilere tekabül etmesi de yine unvanların etkinlikleri bakımından ilginç bir noktayı ortaya çıkarmaktadır. Moğol kutsallar dünyasında siyasî ve idarî hiyerarşinin Şamani etkilerinin unvanlardaki yansımaları ve ayrıca buna bağlı olarak geleneksel kabile yaşamının nesebî özellikleriyle iç içe geçerek unvanın mahiyetine etki etmesi önemli bir durumdur. Bu noktada belirtilmesi gereken diğer bir husus da hanedanın kadın üyeleri için bir mevki teşkil edilmesi ve mevkinin yönetimde söz sahibi bir konuma sahip olması dikkat çeken bir unsurdur. Moğol prenseslerinden ayrı bir konum tespiti yapılan *begi/beki* unvanı alan kadınlar, devletin tanziminde mühim etkilere sahip olmuş kişilerdir. Bu durumun belirtildiği üzere zamanla isim olarak algılanması ise unvanın mahiyetinden uzaklaşmasından ziyade kadınların yönetimdeki etkinliklerinin azalması ile doğru orantılı olarak görülebilir.

Kaynakça

AIGLE, Denise (2009). “Persia under Mongol domination. The effectiveness and failings of a dual administrative system”, *Bulletin d’Etudes Orientales*, 57 (Supplément), ss. 65-78, Institut Français du Proche-Orient (IFPO).

ANONİM, *Altan Topçi (Moğol Tarihi)* (2008). çev. Tuncer Gülensoy, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

ARSAL, Sadri Maksudi (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: Akgün Matbaası.

ATWOOD, Christopher P. (2004). *Encyclopedia Of Mongolia And The Mongol Empire*, New York: Facts On File.

BANZAROV, Dorj., NATTIER, Jan. ve KRUEGER, John R. (1981-2). “The Black Faith, or Shamanism Among The Mongol”, *Mongolian Studies*, 7, ss. 53-91.

BARTHOLD, Vladimiroviç Vasiliy (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları.

BARTHOLD, Wilhelm (1928). *Turkestan Down To The Mongol Invasion*, çev. H.A.R. Gibb, M.A, London: Oxford University Press.

BEYÂNÎ, Şîrîn (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara: TTK Yayınları.

CAFEROĞLU, Ahmed (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

CHEN, Sanping (2002). “Son Of Heaven and Son Of God: Interactions Among Ancient Asiatic Cultures Regarding Sacral Kingship and Theophoric Names”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 12(3), ss. 289-325.

CLAUSON, Sir Gerard (1962). *Turkis and Mongolian Studies*, London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

_____, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik (1988). *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, I-III, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

_____, (1388). *Tarih-i Cihangüşa*, tash. Muhammed Kazvini, Tehran: Müessese-i İntişârat-ı Negâh.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2004). “Türk Halk Kültüründe “Tör/BaşKöşe” Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği”, *Türkbilig*, 7, ss. 33-44.

D’OHSSON, M. B. C. (2006). *Moğol Tarihi*, çev. E. Kalan- Q. Şükürov, İstanbul: IQ Yayınları.

Doerfer, Gerhard (1980-1981). “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu” *TDAY-B ayrı basım*, ss. 1- 11.

DONUK, Abdülkadir (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

EBERHARD, Wolfram (1945). “Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında”, *Bellekten*, TTK, IX/35, ss. 319-337.

ELİADE, Mircea (2018). *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.

EL-KÂŞGARÎ, Mahmûd (2007). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, çev. Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

FAZLALLÂH, Reşîdüddîn (1362). *Camiü't-Tevârih*, haz. B. Kerimî, cilt I-III, Tahran.

_____, (1998). *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles A History of The Mongols Part One*, çev. W.M. Thackston, cilt I-III, Harvard University.

GÜLENSOY, Tuncer (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

HAS HACİB, Yusuf (2008). *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

HUNG, Shao, DA YA, Peng, TING, Xiu (2012). *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu & Hei Ta shi lu*, çev. Ankhbayar Danuu, haz. Mustafa Uyar, Ankara: Ötüken Yayınları.

İNAN, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.

_____, (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Fuad Mehmed (1943). “Uran Kabilesi”, *Bellekten*, VII/26, ss. 227-244.

_____, (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

LESSİNG, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

_____, (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: TDK. Yayınları.

MENGES, Karl H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Moğolların Gizli Tarihi (2010). çev. Ahmet Temir, Ankara: TTK Yayınları.

Moğolların Gizli Tarihçesi (2018). çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul: Kronik Yayınları.

OKADA, Hidehiro (1991). “Origin of the Çağar Mongols”, *Mongolian Studies*, The Hangin Memorial Issue, 14, ss. 155-179.

ÖTEMİŞ HACI (2009). *Çengiz-Name*, (Haz. İlyas Kamalov), Ankara: TTK Yayınları.

PELLIOT, Paul (1930). “Notes sur le "Turkestan" de M. W. Barthold”, *T'oung Pao*, Second Series, 27(1), ss. 12-56.

_____, (1914). “Chrétien d'Asie centrale et d'Extrême-Orient”, *T'oung Pao*, Second Series, 15(5), ss. 623-644.

POPPE, Nicholas (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

POTATOV, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.

ROUX, Jean-Paul (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

ŞAHİN, Aslı Çandarlı (2016). “Türk Çadırı Üzerine”, *Tarihin Peşinde*, 16, ss. 25-39.

TEKİN, Talat (2006). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

The Secret History of the Mongols Racheviltz. (2015). İng.Trç. Igor De Rachviltz, edt. Jhon C. Street, Western Washington University.

TOKAT, Feyza (2014). “On The Common Words In Mongolian And The Turkish Dialects In Turkey”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), ss. 185-198.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII. (1993). cilt II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜTÜNCÜ, Mehmet (2016). “Altın Göl Anıtları ve Tarihlendirmeleri Hakkında”, *Düşünce ve Tarih*, Kasım, ss. 17-28.

RYBATZKİ, Valter (2006). *Die Personennamen Und Titel der Mittelmongolischen Dokumente*, Helsinki: Yliopistopaino Oy.

VLADİMİRCOV, Boris Y. (1930). “Mongol’skie Titulı beki i begi”, *Dokladi Akademii Nauk*, IX, Leningrad, 164-167.

_____, (1989). *Sravnitel'naya Grammatika Mongolskogo Pismennogo Yazıka: Halhaskogo Nareçiya*, Moskva: İzd. “Nayka”.

_____, (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi* çev. Abdülkadir İnan, Ankara: TTK Yayınları.

Kısaltmalar

AT: Altan Topçi

DS: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

KB: Kutadgu Bilig

MGT: Moğolların Gizli Tairihi

ÖH: Ötemiş Hacı